

EŞREF-i MÂZENDERÂNÎ

(أشرف مازندرانی)

Mollâ Muhammed
Saîd Eşref-i Mâzenderânî
(ö. 1116/1704)

İranlı şair, hattat ve nakkaş.

İsfahan'da doğdu. Mahlası "Eşref"tir. Babası Molla Muhammed Sâlih, annesi İsfahanlı meşhur Şîî âlimi Muhammed Takî Meclisî'nin kızı Âmine'dir. İlk eğitimini İsfahan'daki Şeyhülislâm Medresesi'nde aldı. Bir fıkıh âlimi olan babasının yanı sıra dayısı, *Biḥârü'l-envâr* müellifi meşhur Şîî âlimi Muhammed Bâkır Meclisî, İsfahan Şeyhülislâmı Mirza Kâdî ve Ağa Hüseyin Muhakkık-ı Hânsârî de hocaları arasında yer alır. Dinî ilimlerdeki eğitiminin yanında şiirde Sâib-i Tebrîzî, hat sanatında nestalîk üstadı Kazvinli Mîr İmâd-i Hasenî'nin yeğeni Abdürreşîd-i Deylemî'nin öğrencisi oldu. Ayrıca nakkaşlık eğitimi aldı ve bu meslekle de uğraştı.

Eşref, küçük oğlu Muhammed Refî' ve dedesi Muhammed Takî Meclisî'nin vefatından duyduğu üzüntünün etkisiyle 1070 (1660) yılında eşi Meryem'i ve iki yaşındaki oğlu Muhammed Emîn'i bırakarak İsfahan'dan ayrılıp Bâbürlü Hükümdarı Evrengîz'in tahta yeni çıktığı bir dönemde Hindistan'a gitti. Burada saray hizmetine girdi; Evrengîz tarafından daha sonra "Mahfî" mahlasıyla yazdığı şiirlerle tanınan kızı Zübünisâ Begüm'ün hocasına getirildi. Saraydaki şiir ve edebiyat meclislerinde bulundu. Âkıl Hân-ı Râzî, Ni'met Han Ali ve Nâsır Ali Sirhindî gibi saray şairleriyle yakın dostluk kurdu. On üç yıl Hindistan'da ikametinin ardından Zübünisâ için iki kaside yazarak İran'a dönüp ailesini görmek için ondan izin istedi. 1083 (1672) yılında Afganistan yoluyla İran'a gitti. Meşhed'de kısa bir süre kaldı. Şehrin karlı soğuk havasını tasvir ettiği ve Horasan şahından himaye istediği bir kaside yazdıktan sonra İsfahan'a geçti. Tezkire yazarı Muhammed Tâhir Nasrâbâdî, İsfahan'da Lünbân Mescidi'nde onun sohbetlerinde bulunduğunu kaydeder (*Tezkire-i Naşrâbâdî*, s. 181). Tekrar Hindistan'a dönerken hanımını ve oğlunu da yanına alıp Patna'da bulunan Evrengîz'in torunu ve I. Bahadır Şah'ın (Şah Âlem) oğlu olan Şehzade Azîmüştân'ın sarayına yerleşti. 1116'da (1704) çıktığı hac seyahati esnasında yolda Patna'ya bağlı Mûnger şehrinde vefat etti ve orada defnedildi. "Dânâ" mahlaslı tek oğlu Muhammed

Emîn (Muhammed Ali) bir şair olarak Bengal Mürşîdâbâd'da yaşadı ve orada öldü.

Bâbürlü sarayındaki İran asıllı son şairlerin önde gelenlerinden biri olan Eşref şiirde sebki Hindî ekolünden hocası Sâib-i Tebrîzî'nin takipçisi olarak yetişmiş bir şairdi. Talebeleri arasında Zübünisâ'dan başka Mü'teminüddeve Muhammed İshak Han, Mîr Muizzüddin Muhammed Mûsevî Han, Ali Merdan Han'ın adları anılır. Günümüze birkaç nüshası ulaşan divanında kaside, terciibend, gazel, kıta, rubâi ve mesnevileri yer alır. Kasidelerinde ailesini, hocası Sâib-i Tebrîzî'yi, imamları, halifeleri ve saray şairlerinin yaptığı gibi Bâbürlü sarayındaki hânilerini ve devlet adamlarını övdü. Divanında sebki Hindî usulünde üç yüze yakın gazeli vardır. *Dîvân-ı Eşref-i Mâzenderânî*, Muhammed Hasan Seyyidân tarafından neşredilmiştir (Tahran 1373 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Tâhir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşrâbâdî* (nşr. Vahîd Destgîrî), Tahran 1317 hş., s. 181-182; M. Aslah Mirza, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Keşmîr* (nşr. Seyyid Hüsameddin Râşidî), Karaçi 1967, s. 106, 109, 113, 115, 175; Mehdi Beyânî, *Aḥvâl ü Âşâr-ı Hoşnûvîsân*, Tahran 1363 hş., III, 743-745; Muslihuddin Mehdevî, *A'lâm-ı İsfahân* (nşr. Gulâm Rızâ Nasrullâhî), İsfahan 1388 hş., III, 316-318; Ahmed Gülçîn-i Meânî, "Eşref-i Mâzenderânî", *Nâme-i Âsitân-ı Kudûs*, sy. 19, Tahran 1343 hş., s. 60-68; a.mlf., "Eşref-i Mâzenderânî: Şâ'ir, Âlim, Hâttât, Nakkaş", *Geuher*, sy. 11-12, Tahran 1352 hş., s. 1087-1099; S. F. Dale, "A Safavid Poet in the Heart of Darkness: The Indian Poems of Ashraf Mazandarani", *Jr.S.* XXXVI/2 (2003), s. 197-212; Mînâ Hafzî, "Eşref-i Mâzenderânî", *DMBİ*, IX, 40-42; Sunil Sharma, "Ashraf Mazandarani", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2011, s. 41-43.

RIZA KURTULUŞ

ETTAFEYYİŞ, İbrâhim

(إبراهيم أطفيش)

Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed
b. İbrâhim b. Yûsuf
el-Hafsi el-Adevî
(1888-1965)

Cezayirli İbâzî âlimi.

Cezayir'in güneyindeki Mizâb vadisinin Benî Yescen (Yezkan) beldesinde doğdu. Nesebinin Hz. Ömer'in dedesi Adî b. Kâ'b'a ulaştığı belirtilir. Berberî dilinde "tut, gel, ye" anlamındaki "Ettafeyyîş", dedelerinden birinin arkadaşına bu şekilde hitap etmesi dolayısıyla ailenin lakabı olmuş, aile fertleri daha sonra da bu lakapla anılmıştır. Küçük yaşta beldesinde hıfzını tamamladı. Temel bilgileri "Kutbül-eimme" diye bilinen amcası

Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş ve el-Hâc İbrâhim Zerkûn'dan öğrendi. Ardından özellikle akfî ilimler alanındaki bilgilerini geliştirmek üzere başşehir Cezayir'e gitti, burada Abdülkâdir el-Mücâvî'nin derslerine devam etti. 1917'de aralarında Muhammed es-Semîni ve Sâlih b. Yahyâ'nın da bulunduğu ilmî bir heyetle Tunus'a gitti. Zeytûne Camii'nde Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Muhammed b. Yûsuf el-Haneffî gibi hocaların derslerine devam etti. Zekâsî, ilmî vukufu ve güzel ahlâkıyla kısa zamanda hocalarının ve çevresinin dikkatini çekti. Bu sırada siyasete ilgi duydu; Tunus'ta Abdülazîz es-Seâlibî'nin liderliğindeki el-Hizbül-hurri'd-düstûri et-Tûnisî (ed-Düstûr, Tunus Anayasa Partisi) adlı partinin kurucuları arasında yer aldı.

Siyasal ve kültürel çevrelerde genel olarak sömürgecilğe, özellikle Fransa'nın Tunus ve Cezayir'de uyguladığı politikalara şiddetle karşı çıktığı bilinen Ettafeyyîş, kendisini Cezayir'den Tunus'a gitmeye mecbur eden Fransız sömürgecilğiyle siyasi ve fikrî mücadeleye girişti. Çok geçmeden Fransızlar onun Tunus'u terketmesini istediler. 23 Şubat 1923'te Hâlid b. Abdülkâdir el-Cezâirî ve Abdülazîz es-Seâlibî ile birlikte Tunus'tan çıkarıldı. O da siyasi ve ilmî faaliyetlerini sürdürmek için Mısır'a gidip Kahire'ye yerleşti, Cerbe asıllı düşünür ve yazar Kâsım b. Saîd eş-Şemmâhî'nin kızıyla evlendi. Kahire'de Cezayir ve Tunus'a nisbetle siyasi ve kültürel faaliyetler alanında daha çok imkân buldu. 1925-1930 yılları arasında başkanlığı yaptığı, Batı'nın müslüman ülkeleri sömürgeleştirme planlarına ilişkin yazılarıyla bilinen yazarların makalelerini yayımladığı *el-Minhâc* adlı bir dergi çıkardı. Yazılarında Batı medeniyeti karşısında İslâm medeniyetini yeniden inşa etmenin mümkün olduğu tezini savundu. Derginin üslûbu ve muhtevası yüzünden bazı İslâm ülkelerine sokulması engellendi. Bir kısım malî ve siyasi sıkıntılar sebebiyle dergi, 1931 yılında aynı isim altında Muhibbüddin el-Hatîb adına muhafazakâr bir gazete olarak çıkarılmaya başlandı. Bu sıralarda arkadaşı Muhammed Hıdır Hüseyin et-Tûnisî ile birlikte Cem'iyetü'l-hidâyeti'l-İslâmiyye adlı bir dernek kurdu. Ayrıca Cem'iyetü şübbâni'l-müslimîn'in faal üyesi olarak Hasan el-Bennâ, Seyyid Kutub, M. Reşîd Rızâ gibi düşünür ve âlimlerle dost oldu. 1930'da Kudûs'te akdedilen İslâm Birliği toplantılarına katıldı. 1940 yılında Mısır Dahiliye Vekâleti tarafından Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'nin tashih

bölümünde görevlendirildi. Bir yandan yazma eserleri tahkik ederken diğer yandan telif eserler kaleme aldı. 1950'lerden 1960'lı yılların başlarına kadar Kuzey Afrika halklarıyla dayanışma teşkilâtlarında ve Kahire'deki Uman İmâmet Bürosu'nda faal görev aldı. Mısır'da bulunan İbâziyye'ye ait vakıfların yönetimiyle meşgul oldu. 1960'ta Uman Sultanı Gâlib b. Ali el-Umânî tarafından Birleşmiş Milletler nezdinde Uman'ın görüşlerini anlatmak üzere resmî temsilci sıfatıyla Amerika'ya gönderildi. İbrâhim Eттаfeyyiş yoğun faaliyetlerle geçirdiği hayatının sonlarında rahatsızlandı ve 13 Aralık 1965 tarihinde Kahire'de vefat etti, Mısır din âlimleri ve fikir hayatının önemli simalarının da katılımıyla kılınan cenaze namazının ardından bu şehirde defnedildi. Değerli eserlerden oluşan özel kütüphanesinin ailesinin elinde bulunduğu kaydedilir (Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, V, 379).

Eserleri. Telif: Eттаfeyyiş'in eserlerinin bir kısmı şunlardır: **1.** *el-Farq beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric*. Eserin özellikle Uman'da çok sayıda baskısı yapılmıştır (Sib / Uman 1414/1993). **2.** *ed-Di'âye ilâ sebîli'l-mü'minîn*. Müellifin islah ve tecdid konusundaki görüşlerini ortaya koyduğu, muhafazakâr karşıtlarının düşüncelerini reddettiği bir çalışmadır (Kahire 1342/1923). **3.** *Şerhu Kitâbi'l-Melâhin*. İbn Düreyd'e ait kitabın şerhi olup Kahire'de yayımlanmıştır (1347/1928). **4.** *en-Nakdû'l-celîl li'l-utebi'l-cemîl*. Muhammed b. Ukayl el-Alevî'nin İbâziyye mezhebine ilişkin eleştirilerine reddiye olarak kaleme alınmıştır (Kahire 1924; Uman 1414/1993). Eттаfeyyiş'in 1925-1930 yılları arasında *el-Minhâc*'da ve diğer dergilerde yazdığı makaleleri de bulunmaktadır. Bu arada basılmamış eserlerinin olduğu da kaydedilmektedir (eserleri için bk. *Mu'cemû a'lâmi'l-İbâziyye*, II, 24-25).

Neşir: Ebû Zekeriyâ el-Cenâvünî, *Kitâbü'l-Vad* (Kahire 1381/1961); Abdülazîz es-Semîni, *Şerhu Kitâbi'n-Nîl ve şifâ'i'l-câlîl* (I-XVII, Beyrut 1972); Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (I-XX, Kahire 1967); Harrûsî, *Câmi'u erkânî'l-İslâm*; Sâlimî, *Tuhtetü'l-a'yân bi-sireti ehli 'Umân* (I-II, Kahire 1332-1347, 1380/1961); Rebî' b. Habîb el-İbâzî, *Müsned*; İbn Düreyd, *el-Makşûre fi'l-luğa*; Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş, *ez-Zehbe'l-hâliş* (Kahire 1343); Kosantîne 1400/1980); *Şâmilü'l-aşl ve'l-fer'* (Masket 1984); *Kitâbü'r-Resm fi ta'limi'l-hağ* (Kahire 1349/1930).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-târîh*, Beyrut 1385/1966, s. 436; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemû a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 19; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 73; M. Sâlih el-Câbirî, *el-Edebü'l-Cezâ'iri fi Tûnis*, Tunus 1991, I, 18, 26, 127, 130, 131; Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi*, Beyrut 1998, III, 270, 273; V, 378-379, 491, 498-499; VII, 88, 167-168; İbrâhim b. Abdullah el-Hâzimî, *Mevsû'atü a'lâmi'l-karnî'r-râbi' 'aşer ve'l-hâmis 'aşer el-hicri fi'l-âlemi'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Riyad 1419, I, 154-155; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî v.dğr., "İbrâhîm b. Muḥammed Eттаfeyyiş", *Mu'cemû a'lâmi'l-İbâziyye*, Beyrut 1421/2000, II, 24-26; Hilâl Nâci, "İbrâhîm Eттаfeyyiş", *Mevsû'atü Beyti'l-hikme li-a'lâmi'l-Arab fi'l-karneyni't-tâsi' 'aşer ve'l-işrin*, Bağdad 1420/2000, I, 11-12; Ali Ekber Ziyâi, *Mu'cemû meşâdiri'l-İbâziyye*, Tahran 1424/2003, s. 270, 381, 405, 432, 483, 529, 542; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-ictihâd 'inde'l-İbâziyye*, Maskat 1426/2005, s. 47, 925; M. Sâlih Nâsir – Hasan M. Mezyû, "Eттаfeyyiş, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebû Muḥammed", *Mv.AC*, II, 140-142.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EVHADÜDDİN-i BELYÂNÎ (أوحاد الدين البلياني)

Evhadüddîn
Abdullâh b. Ziyâiddin Mes'ûd
el-Belyânî el-Kâzerûnî
(ö. 686/1287)

Risâletü'l-aḥadiyye
adlı eseriyile tanınan sūfî.

Kâzerûn'a bağlı Belyân köyünde doğdu. Kaynaklarda vefat ettiğinde yetmiş yaşında olduğu belirtildiğine göre 616 (1219) yılında doğmuş olmalıdır. VII (XIII) ve VIII (XIV.) yüzyılların önemli mutasavvıf ve âlimlerinin de yer aldığı bir aile içerisinde yetişti. Ailenin soyu Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin şeyhi ve kayınpederi olan sūfî Ebû Ali ed-Dekkâk'ın oğlu İsmâil'e kadar uzanmaktadır. Dinî ve tasavvufî ilimleri bir Sühreverdî şeyhi olan babası İmâmüddin (Ziyâeddin) Mes'ûd'dan tahsil etti. Tarikat hırkasını da babasından giydi. Dönemin önemli sūfilerinden Necbüddin b. Büzgaş ve Sa'dî-i Şîrâzî ile görüştü. Şîraz'da Rûzbihân-ı Baklî'nin kabrini ziyaret etti. Michel Chodkiewicz, Louis Massignon'un verdiği bilgiden hareketle, onun Mekke'de İbn Seb'in'in en meşhur öğrencilerinden Ebû'l-Hasan eş-Şuşterî ile karşılaşmış ve bu yolla İbn Seb'in ve ekolünün tasavvuf anlayışından etkilenmiş olma ihtimalinden söz etmektedir. Evhadüddîn-i Belyânî'nin kaynaklarda günümüze ulaşmayan bir divanı olduğu söylenmektedir. Yine bazı kaynaklarda birtakım isim, künye ve nisbe benzerliklerinden dolayı *Riyâzü't-ḫâlibîn*,

Miftâhu'l-künûz fi'r-reml, *Cihân-ı Remel* adlı eserler yanı sıra ona nisbet edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 622, 936; II, 1770; Brockelmann, II, 286).

Evhadüddîn-i Belyânî *Risâletü'l-eḥadiyye*'nde, "Nefsini bilen rabbini bilir" sözünü merkeze alarak mutlak tevhide dair görüşlerini dile getirmiştir. Belyânî'nin tasavvuf anlayışını yansıtan temel ilke gerçek varlığın yalnızca ve mutlak mânada Hakk'a ait oluşudur. Dolayısıyla risâlenin ana teması söz konusu ilkedir ve risâlede ele alınan bütün konular bu ilke çerçevesinde değerlendirilmektedir. *Risâletü'l-eḥadiyye*'de vücûd-adem, tecellî-zuhur, ayniyet-gayriyet, isim-müsemme, tevhid-şirk, tenzih-teşbih, fenâ-bekâ, ölmeden önce ölme, nefis mertebeleri gibi tasavvufun pek çok nazarî meselesine kısaca değinilmiştir. Eserde dikkati çeken konulardan biri de Belyânî'nin fenâ anlayışının kendinden önceki bazı sūfilerden farklı oluşudur. Ona göre fenâ birtakım sūfiler tarafından yanlış anlaşılabilir ve mârifetullahî elde etmenin yalnızca fenâ ile mümkün olacağı öne sürülmüştür. Ancak mârifetullahî elde etmek fenâ ile değil mârifetü'n-nefs ile mümkündür, bu ise fenâdan sonra bekâyı gerekli kılmaktadır. Ayrıca risâlede mutlak tevhid konusunun yol açacağı sorunlar, hulûl, ittihad ve hurûc gibi tarih boyunca sūfilere yöneltile ihtarlar kesin bir dille reddedilmiştir.

Risâletü'l-aḥadiyye'nin pek çok yazma nüshasında müellif olarak İbnü'l-Arabî'nin ismi yer almaktadır (*Mutlak Birlik*, haz. Ali Vasfi Kurt, s. 3-43). Muh-teva ve konu benzerliğinin yol açtığı bu durum risâlenin yapılan şerh, tercüme ve yayınlarında da devam etmiştir. M. Chodkiewicz, eserin İbnü'l-Arabî'ye aidiyeti meselesini geniş bir şekilde ele aldığı çalışmasında risâlenin kesinlikle İbnü'l-Arabî'ye ait olmadığını söylemiştir (*Awhad al-din Balyânî*, s. 17-41). Eser İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilerek İsmâil Hakkî Bursevî (Manisa İl Halk Ktp., nr. 5845, vr. 204-218), Abdullah Salâhî Uşşâkî (İÜ Ktp., TY, nr. 2309), Ali Urî (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 1596), Receb Ferdî (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 82), Mehmed Süreyyâ es-Sa'dî (Selimiye Yazma Eser Ktp., nr. 130), Es'ad Erbilî (nşr. Ali Kadri, İstanbul 1337, haz. Ercan Alkan, İstanbul 2011), Hüseyin Şemsî Ergüneş (haz. Ercan Alkan, İstanbul 2012), Cemal Bardakçı (Ankara 1961), Abdülkadir Akççek (İstanbul 1969), Mahmut